

Oorlog, zelfverdediging en *appeasement*

Hoe verantwoord is het bieden van hopeloos verzet?

Carl Ceulemans¹

Abstract

According to the UN-Charter, each State has an inherent right to defend itself against an ongoing aggression. National self-defense is also an important – and perhaps even the most important – just cause in Just War Theory. The fact that national self-defense is so deeply entrenched in our common moral beliefs can be explained by the mechanism of domestic analogy: if an individual has a right to defend herself against an aggression, why not a nation that is the victim of a large-scale armed attack? There is, however, an important difference between both forms of self-defense. If a defensive war has no prospect of success, then the Just War Theory forbids the use of force. This is not so for an individual who knows her defensive efforts will make no difference in the end. This article has three objectives. First, I try to determine in what way the success condition could be appropriately interpreted in case a nation has no chance of defending itself successfully against an aggression. Secondly, I want to show that although a similar interpretation of the success condition is also at work within the context of individual self-defense, there are several factors that can help to explain why the success requirement will not be included in the ethics of individual self-defense. Finally, I want to formulate some brief reflections on the Ukraine defensive war against the Russian aggression (24 February 2022) in the light of the findings of this article.

1. Inleiding

Artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties stelt dat iedere staat het inherente recht heeft om zich, al dan niet met de hulp van anderen, te verdedigen tegen een aan de gang zijnde agressie. Het idee dat defensief geweld niet enkel juridisch, maar ook ethisch gerechtvaardigd geweld vormt, is op zich niet nieuw. Wie de bijzonder lange en rijke geschiedenis van het ‘rechtvaardige oorlog’-den-

1. Carl Ceulemans is gewoon hoogleraar aan de Koninklijke Militaire School in Brussel. Contact: carl.ceulemans@mil.be. Dit artikel is vrij beschikbaar volgens de bepalingen van de Creative Commons licentie Naamsvermelding-NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken (BY-NC-ND).

ken bestudeert, zal merken dat het met geweld verdedigen van de eigen politieke gemeenschap steeds weer wordt aangehaald als een *causa justa* of een rechtvaardige zaak.² Op zich hoeft deze vaststelling niet echt te verbazen. Nationale zelfverdediging als grond voor legitiem geweldgebruik ontleent haar morele overtuigingskracht namelijk voor een belangrijk deel aan de analogie met individuele zelfverdediging.³ Indien een individu het recht heeft om zich te verdedigen tegen een niet-geprovoceerde agressie, waarom zou dan een samenleving van individuen dan verstoken moeten blijven van eenzelfde recht? Het feit dat de defensieve oorlog van Oekraïne tegen de Russische agressie van 24 februari 2022 op een ruime internationale steun kan rekenen, is een duidelijke indicatie dat het principe van nationale zelfverdediging inderdaad stevig verankerd is in ons gemeenschappelijk moreel aanvoelen.⁴

Wat de geloofwaardigheid van de analogie tussen individuele en nationale zelfverdediging nog meer kracht bijzet, is dat bij de ethische evaluatie ervan gebruik gemaakt wordt van vergelijkbare principes. Zo wordt individuele zelfverdediging maar toegestaan in de mate dat het defensieve geweld noodzakelijk en proportioneel is.⁵ Dat is volgens de theorie van de rechtvaardige oorlog niet anders. Zo is het maar toegestaan om zijn toevlucht te nemen tot militair geweld indien men eerst alle redelijke niet-militaire opties heeft uitgeprobeerd (het principe van het laatste redmiddel).⁶ Militair geweld moet met andere woorden noodzakelijk zijn om het vooropgestelde doel te bereiken. Doorgaans vormt dit principe geen obstakel bij nationale zelfverdediging: voor het stoppen van een aan de gang zijnde

2. Zo is er bijvoorbeeld bij Cicero sprake van een recht om zichzelf of een bondgenoot te verdedigen en bijgevolg ook een recht om een aanvaller met geweld terug te drijven (*'vim vi repellere'*) (Cox 2018, 103). Voor een verdere historische studie van de theorie van de rechtvaardige oorlog (en dus ook van het principe van de rechtvaardige zaak), zie onder meer (Bellamy 2006); (Corey & Charles 2012).
3. Het vergelijken en extrapoleren van de moraliteit van interpersoonlijke relaties naar die van interstatelijke relaties, staat bekend als *domestic analogy*. Zie onder meer (Walzer 2006, 58).
4. Op te merken valt dat de steun voor Oekraïne weliswaar ruim, maar zeker niet unaniem is. Zo kon tijdens de Algemene Vergadering van de VN van 2 maart 2022 de veroordeling van de Russische invasie rekenen op de steun van 141 leden. Vijf leden (Wit-Rusland, Eritrea, Noord-Korea, Rusland en Syrië) stemden tegen, terwijl 35 landen zich onthielden, waaronder China, India en Zuid-Afrika (UN Press 2022). Het feit dat een 40-tal landen tegen stemden of zich onthielden, betekent echter zeker niet dat ze het principe van nationale zelfverdediging niet zouden onderschrijven. We mogen ervan uitgaan dat hun stemgedrag vooral ingegeven werd door geopolitieke en economische motieven. De stevige verankering van het principe van nationale verdediging in ons gemeenschappelijk moreel aanvoelen verhindert echter niet dat heel wat auteurs dit principe ernstig in vraag stellen. Vermeldenswaardig in dit verband is David Rodins 'War & Self-Defense' waarin hij onze algemeen aanvaarde ideeën over zelfverdediging bijzonder kritisch benadert. (Rodin 2002). Zie ook (Fabre & Lazar 2014).
5. Vaak wordt ook nog een derde voorwaarde toegevoegd, namelijk die van de nabijheid van de dreiging (imminentie). Omdat de nabijheidsvoorwaarde erg nauw aansluit bij de voorwaarde van noodzaak, zullen we de nabijheidsvoorwaarde in deze analyse niet als aparte voorwaarde vermelden. Zie (Rodin 2002, 41).
6. Voor een uitgebreide bespreking en toepassing van de principes van de rechtvaardige oorlog, zie (Ceulemans 2011, 49-162).

aanval is defensief geweld doorgaans de eerste en enig mogelijke realistische optie (Dinstein 2011, 262). Bovendien dient men erop toe te zien dat men met het voeren van een defensieve oorlog niet meer schade en leed gaat veroorzaken dan men hoopt te kunnen voorkomen met die oorlog (proportionaliteit). In tegenstelling tot het principe van het laatste redmiddel, is, zoals verder zal blijken in deze bijdrage, het respecteren van het proportionaliteitsprincipe minder vanzelfsprekend bij een oorlog van nationale zelfverdediging.

Nochtans is de morele analogie tussen nationale en individuele zelfverdediging zeker niet perfect. Opdat een oorlog, en dus ook een defensieve oorlog, gerechtvaardigd zou zijn, moet die volgens de theorie van de rechtvaardige oorlog beschikken over een *redelijke kans op succes*. Indien vooraf blijkt dat de kans om met militair geweld het vooropgestelde objectief te kunnen realiseren eerder gering of zelfs onbestaande is, dan is de militaire optie niet langer gerechtvaardigd. Dat is niet zo bij *individuele* zelfverdediging: zelfs indien zou blijken dat het slachtoffer geen schijn van een kans heeft om zich met succes te kunnen verdedigen tegen haar agressor, dan nog heeft het slachtoffer het recht om defensief geweld te gebruiken (Lee 2012, 96). In dit artikel zou ik willen argumenteren dat het verschil tussen beide vormen van zelfverdediging voor wat de succesvoorwaarde betreft, toch niet zo belangrijk is als we op het eerste gezicht wel zouden kunnen denken. Mijn stelling is namelijk dat *ook* bij het recht op individuele zelfverdediging de basisfilosofie van het succesprincipe, zij het op een eerder impliciete wijze, werkzaam is. Zo zullen we argumenteren dat in omstandigheden waar het leven of de fysieke integriteit niet meteen bedreigd worden, het slachtoffer er soms beter aan zou doen om *geen* defensief geweld te hanteren wanneer zou blijken dat dit weinig of geen slaagkansen heeft. Een aantal factoren maakt echter dat het principe van redelijke kans op succes toch niet als expliciete voorwaarde voor de ethische aanvaardbaarheid van individuele zelfverdediging zal hernomen worden. Het is onder meer de bedoeling van deze bijdrage om een betere kijk te krijgen op deze factoren.

In het eerste gedeelte van het artikel ligt de focus op de succesvoorwaarde binnen de context van nationale zelfverdediging. Meer bepaald willen we nagaan wat de meest aangewezen interpretatiewijze is van de succesvoorwaarde wanneer de kans op slagen van de defensieve inspanning tegen een agressie gering of zelfs helemaal afwezig is. In een volgend gedeelte zullen we onderzoeken in hoeverre een vergelijkbare interpretatie van de succesvoorwaarde werkzaam is in het geval de defensieve acties van een individu tegen een agressie weinig of geen kans op welslagen hebben. Tot slot zal ik kort enkele bespiegelingen formuleren omtrent de defensieve oorlog van Oekraïne tegen de Russische agressie in het licht van de bevindingen van dit artikel.

2. De succesvoorwaarde en nationale zelfverdediging

Binnen de theorie van de rechtvaardige oorlog worden de *ad bellum* principes ‘redelijke kans op succes’, ‘proportionaliteit’ en ‘laatste redmiddel’ traditioneel beschouwd als *prudentiële* criteria (Johnson 1999, 34). Met deze principes wil de theorie de politieke besluitvormer ervoor behoeden zich te laten verblinden door de rechtvaardigheid van zijn zaak. Op die manier moet vermeden worden dat hij zijn land hals over kop in een oorlog zou storten zonder hierbij rekening te houden met een aantal eerder praktische overwegingen zoals noodzaak, effectiviteit en proportionaliteit. Een politieke verantwoordelijke kan daarom maar best beschikken over een goede dosis ‘*prudencia*’, een kwaliteit die door Thomas van Aquino gedefinieerd wordt als een correcte wijze van denken over hoe men, in de gegeven omstandigheden, zou moeten handelen (Jonsen & Toulmin 1989, 130).⁷ Nu, niettegenstaande het belang dat binnen de theorie van de rechtvaardige oorlog gehecht wordt aan een zekere graad van pragmatisme, is er toch discussie over de vraag of het succesprincipe wel steeds even relevant is bij de ethische evaluatie van gewapend geweld. Zo wordt weleens geopperd dat het opleggen van een succesvoorwaarde systematisch het ethische voordeel gaat toekennen aan de militair superieure partij (Harbour 2011, 231). Dit maakt, zo merken Nick Fotion en Bruno Coppieters op, dat prille verzetsbewegingen die het moeten opnemen tegen militair beter uitgeruste overheidsinstanties bij voorbaat, los van de rechtvaardigheid van hun zaak, een onrechtvaardige strijd voeren. Fotion en Coppieters stellen om die reden dan ook voor om verzetsbewegingen die voldoen aan alle andere *ad bellum* voorwaarden ‘vrij te stellen’ van de succesvereiste, althans in de beginfase van hun strijd (Coppieters en Fotion 2020, 93).

Bij interstatelijke conflicten stelt zich een vergelijkbaar probleem wanneer een slachtofferstaat van een agressie het moet opnemen tegen een militair veel sterkere tegenstander. Insisteren dat de slachtofferstaat moet beschikken over een redelijke kans op succes bij het aanwenden van defensief geweld, zou opnieuw resulteren in een bijzonder contra-intuïtief oordeel dat het slachtoffer moet afzien van defensief geweld. Moet dan, in navolging van de positie van Fotion en Coppieters, de zwakkere staat, net zoals de prille verzetsbeweging, dan maar vrijgesteld worden van de succesvereiste? De positie die ik hier wens te verdedigen is iets genuanceerder. Het is mijn overtuiging dat indien we ten volle rekening houden met de prudentiële basisfilosofie van de succesvoorwaarde, we bij de toepassing van dit

7. Prudentieel wordt in dit artikel dus niet gebruikt in de betekenis van datgene wat het eigenbelang of het eigen welzijn beschermt of bevordert. Binnen de casuïstische traditie van het ‘rechtvaardige oorlog’-denken heeft het begrip ‘prudentieel’, zoals gezegd, betrekking op een bepaalde wijze van praktisch denken en handelen. Een moreel agent kan dus getuigen van *prudencia*, gedefinieerd als praktische wijsheid, bij het nastreven van zowel het eigenbelang als het algemeen belang.

principe tot een oordeel kunnen komen dat niet noodzakelijk als contra-intuïtief moet worden ervaren.

2.1. De casus van de 'mindere agressie'

Stel dat een staat A op een bepaald ogenblik beslist om een onbewoonde uithoek van het territorium van een buurland B te annexeren.⁸ A is militair veel sterker dan B, en de kans dat B de schending van haar territoriale integriteit met militair geweld gaat kunnen verhinderen is zo goed als onbestaand. B beschikt over een duidelijke rechtvaardige zaak, maar omdat militaire weerstand weinig of geen verschil zal maken, is het volgens het succesprincipe raadzaam om het aangedane onrecht niet trachten te stoppen of te herstellen met militaire middelen.⁹ De reden hiervoor ligt enigszins voor de hand: toch militair weerstand bieden zou immers betekenen dat honderden of zelfs duizenden levens (van militairen en burgers) worden opgeofferd, goed wetende dat dit uiteindelijk tot niets zal leiden.¹⁰ Het zinloos opofferen van zoveel levens zou getuigen van bijzonder weinig respect voor het leven van de eigen militairen en het welzijn van de burgerbevolking. Hoewel we de wijsheid (*prudencia*) van de afweging om geen militaire weerstand te bieden inzien, is de beslissing om af te zien van een (hopeloze) militaire respons zeker niet zonder kritiek. In grote lijnen kan een drietal vormen van kritiek aangevoerd worden.

Een eerste vorm van kritiek is gevolgethisch van aard. De beslissing om geen militaire weerstand te bieden kan de agressor mogelijks ertoe aanzetten om zich niet enkel te beperken tot de bezetting van een onbewoonde en desolate uithoek van het territorium van de slachtofferstaat. Aangemoedigd door het gemak waarmee de agressor zijn slag heeft kunnen thuishalen, kan ook het bezetten van economisch en/of geostrategisch belangrijkere delen van het territorium van de slachtofferstaat in de (nabije) toekomst niet helemaal uitgesloten worden. Daarnaast bestaat ook het risico dat de agressorstaat een dergelijke agressie van beperkte omvang zal gaan beschouwen als een soort testcase om na te gaan tot waar

-
8. Een agressieoorlog waarbij de agressor relatief beperkte doelstellingen wenst te realiseren, staat in de literatuur bekend als een 'mindere agressie' (*lesser aggression*). Zie onder meer (McMahan 2014); (Mapel 2018).
 9. Het is echter niet omdat B volgens de theorie van de rechtvaardige oorlog geen recht heeft om met militaire middelen weerstand te bieden, dat B op geen andere manieren weerstand zou mogen of moeten bieden. Hoe dat dan met succes zou kunnen gebeuren, is uiteraard een andere kwestie. Vermeldenswaardig in dit opzicht is de Herderlijke Brief van Kardinaal Mercier '*Patriotisme et Endurance*' die een reactie vormde op de Duitse agressie tegen België in 1914. In deze brief wordt opgeroepen om zich te verzetten tegen het onwettige Duitse gezag. Zie (De Volder 2014).
 10. Op te merken valt dat zelfs indien B wel een kans op succes zou gehad hebben om de agressie van A te stoppen, de militaire actie van B op grond van het proportionaliteitsprincipe vermoedelijk toch nog altijd als *ad bellum* onaanvaardbaar zou moeten beschouwd worden. Het vrijwaren van een eerder beperkt en desolaat gedeelte van het territorium weegt niet op tegen het hoge aantal mensenlevens dat zou moeten opgeofferd worden.

hij kan gaan zonder geconfronteerd te worden met een militaire tegenreactie van het slachtoffer. Niet militair reageren op een agressie – hoe beperkt die ook moge zijn – riskeert met andere woorden om bij te dragen tot het creëren van een serie-agressor. Daarenboven dreigt de beslissing om af te zien van militaire weerstand mogelijk ook andere landen te inspireren tot daden van agressie.

Een tweede kritiek bestaat erin te stellen dat de uitdrukking ‘mindere agressie’ duidelijk de morele ernst van een daad van agressie onderschat.¹¹ Elke vorm van gewapende agressie, of het nu gaat om de verovering van een uithoek van het grondgebied of de bezetting van het gehele territorium, houdt een schending in van een *fundamenteel* recht van een politieke gemeenschap, namelijk haar recht op territoriale integriteit. Grenzen die het territorium van een politieke gemeenschap afbakenen, zijn meer dan alleen maar wat arbitrair getrokken lijnen. Ze definiëren als het ware een geografische ruimte waarbinnen een politieke gemeenschap moet kunnen genieten van een combinatie van een Hohfeldiaanse vrijheid en een claim¹²: een vrijheid om op basis van gemeenschappelijke waarden een coöperatief samenlevingsverband vorm te geven, en een claim ten aanzien van anderen om niet tussen te komen. Het territorium is met andere woorden de ruimte waarbinnen een politieke gemeenschap zich veilig moet kunnen voelen. Dit betekent ook dat elke schending van de territoriale integriteit – hoe beperkt ook – als potentieel gevaarlijk moet beschouwd worden: eens de agressor ‘binnen’ is, is het bijzonder onvoorspelbaar wat er nog gaat gebeuren (Walzer 2006, 58). Zelfs wanneer niets er initieel op wijst dat de agressor zich niet tevreden zou stellen met de bezetting van een beperkt deel van het grondgebied, toch is de aanwezigheid van de agressor een significant politiek feit. De relatie van agressor en slachtoffer is er nu een van dominantie: op om het even welk ogenblik kan de agressor in functie van de eigen belangen beslissen om een groter deel van het territorium te bezetten zonder dat het slachtoffer ook maar bij machte is om hieraan iets te doen.¹³

De derde vorm van kritiek is moreel-psychologisch van aard. Niet militair reageren op een flagrante schending van de territoriale integriteit kan dan misschien wel getuigen van *prudentia*, het is en blijft een beslissing die voor de bevolking van de slachtofferstaat bijzonder traumatisch kan zijn. Een agressor is per definitie

11. Of, zoals Walzer het aangeeft: “Aggression is a singular and undifferentiated crime because, in all its forms, it challenges rights that are worth dying for.” Toch geeft Walzer ook aan dat niettegenstaande de belangrijkheid van het recht op territoriale integriteit het in uitzonderlijke gevallen aangewezen kan zijn om zich niet militair te verzetten. Dit is zo bijvoorbeeld het geval wanneer zou blijken dat het bieden van militaire weerstand futiel is. We zullen hier verder in deze bijdrage nader op ingaan. (Walzer 2006, 51-53).

12. Anna Stilz heeft het in dit verband over territoriale integriteit als een *occupancy right*. (Stilz 2014, 206).

13. Het verwijzen naar het verlies van vrijheid gedefinieerd als non-dominantie geeft aan deze tweede vorm van kritiek een onmiskenbare republikeinse toets (Maynor 2003, 37). Met dank aan de anonieme reviewer voor deze opmerking.

iemand die de belangen van zijn slachtoffer miskent. Geen weerstand bieden aan diezelfde agressor kan dan ook als bijzonder vernederend ervaren worden. In dit opzicht is het niet geheel ondenkbaar dat een gevoel van nationale eigenwaarde en trots (Rawls 1999, 44), een politieke gemeenschap er toch toe zal aanzetten om weerstand te bieden, goed wetende dat deze inspanning futiel zal zijn. Dat een dergelijk zinloos verzet kan rekenen op heel wat sympathie van de buitenwereld, moge onder meer blijken uit het feit dat over deze acties veelal zal gesproken worden in termen van tragisch heroïsme, eerder dan over blind patriottisme of misplaatste nationale trots.¹⁴ Het minste wat we hier kunnen zeggen, is dat er een zekere spanning bestaat tussen de handelingsindicatie zoals die verschaft wordt door de theorie van de rechtvaardige oorlog (namelijk geen militaire actie ondernemen omwille van een te beperkte kans op succes), en de wijze waarop een dergelijke actie mogelijks door de nationale en internationale publieke opinie ervaren wordt (bewonderenswaardig, heroïsch).

2.2. *Het Münchenprincipe*

Maar de graad van toegeeflijkheid (*appeasement*) van de theorie van de rechtvaardige oorlog heeft ook duidelijk haar grenzen. Bij het bepalen ervan, doet Walzer een beroep op een principe dat hij ontleent aan de Britse katholieke theoloog en filosoof Gerald Vann (Walzer 2006, 68-69).¹⁵ Walzer heeft het in dit verband meer bepaald over het *Münchenprincipe*. De naam verwijst naar wat in de geschiedenis algemeen bekend staat als *de* paradigmatische casus van *appeasement*: de overdreven toegeeflijkheid die Groot-Brittannië en Frankrijk in september 1938 in München aan de dag legden ten aanzien van Hitlers aanspraken op delen van het territorium van Tsjechoslowakije waar een belangrijke volksduitse gemeenschap aanwezig was (de zogenaamde Sudetenduitsers). Omdat ieder woord zijn belang heeft in dit door Walzer aan Vann ontleende principe, is het aangewezen het citaat in zijn integraliteit over te nemen:

If a nation finds itself called upon to defend another nation which is unjustly attacked and to which it is bound by treaty, then it is bound to fulfill its obligations [...] It may, however, be its right, and even its duty, to try to persuade the victim of aggression to avoid the ultimate evil of a general conflict by agreeing to terms less favorable than those which it can claim in justice [...] provided always that such a

-
14. Walzer geeft hier het voorbeeld van de Winteroorlog tussen Finland en Rusland (november 1939-maart 1940). (Walzer 2006, 70-73).
 15. Walzer verwijst hier meer specifiek naar een werk van Vann dat gepubliceerd werd aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. (Vann 1939).

surrender of rights would not mean in fact a surrender once and for all to the rule of violence.¹⁶

Wie wat sceptisch staat tegenover de rol van moraliteit in internationale relaties, zou kunnen opmerken dat het citaat in de eerste plaats gaat over een land dat bijzonder terughoudend is om zijn verdragsverplichtingen ten aanzien van de slachtofferstaat na te komen en om die reden het slachtoffer aanzet om toch maar beter geen weerstand te bieden. Indien we echter abstractie maken van deze realistische lezing, en we ons focussen op het morele argument in het citaat, vallen een drietal elementen op. Zo wordt het slachtoffer gewezen op het feit dat toch militair weerstand bieden wel eens zou kunnen leiden tot een heel wat grootschaliger conflict. Aan het slachtoffer wordt met andere woorden gevraagd om het eigen nationale belang ondergeschikt te maken aan het algemene, internationale belang. In dat opzicht doet het argument wat denken aan wat Hugo Grotius in zijn *'De iure belli ac pacis'* (1625) zegt over de beperkingen die de christelijke wet van barmhartigheid ons oplegt bij het al dan niet aanwenden van militair geweld: indien zou blijken dat het bieden van militaire weerstand aan een agressie ook aan heel wat anderen schade zou berokkenen, is het aangewezen om beter geen gebruik te maken van het recht op zelfverdediging (Johnson 1975, 217). Bekomernis om het welzijn van anderen vereist dat we ons soms met minder moeten tevredenstellen dan datgene wat ons op grond van rechtvaardigheidsoverwegingen toekomt. Een tweede vaststelling is dat het slachtoffer wordt afgeraden om defensief geweld te gebruiken op grond van het proportionaliteitsprincipe en niet zozeer op grond van het succesprincipe. Dit betekent dat ook in die gevallen waar het slachtoffer *wel* een redelijke kans zou hebben om met succes weerstand te bieden, toch wordt afgeraden om defensief geweld te gebruiken. Waar het succesprincipe in de eerste plaats bekommerd is om wat de slachtofferstaat *zelf* zou kunnen verliezen bij het bieden van hopeloos verzet¹⁷, wordt met het proportionaliteitsprincipe zoals geïnterpreteerd door Vann (en ook Grotius) ook gefocust op wat anderen (internationale gemeenschap) zouden kunnen verliezen.¹⁸ Dit maakt ook dat hier het proportionaliteitsprincipe niet langer enkel gefocust is op het nationaal eigenbelang, maar eerder een altruïstisch karakter

16. Gerald Vann geciteerd in (Walzer 2006, 68).

17. Niets belet echter om bij hopeloos verzet ook rekening te houden met wat anderen zouden kunnen verliezen. Hierbij zou het dan zo bijvoorbeeld kunnen gaan om de internationale economische impact van een oorlog, of om het feit dat buurlanden tegen hun wil betrokken zouden kunnen geraken bij het conflict.

18. Belangrijk hierbij is wel dat het gaat om die gevallen waar aan het proportionaliteitsprincipe wordt voldaan indien *enkel* rekening gehouden wordt met de schadecomponent voor de slachtofferstaat, maar waar niet langer aan de proportionaliteitsvereiste wordt voldaan wanneer we de ruimere internationale schadecomponent in rekening brengen. In die gevallen zou de slachtofferstaat uit altruïstische (internationale) overwegingen moeten beslissen om toch geen defensief geweld aan te wenden.

krijgt.¹⁹ Een laatste opmerking is dat de grenzen aan de *appeasement*-politiek, zoals aangegeven in de laatste zin van het citaat, in eerder vage bewoordingen geformuleerd zijn. *Appeasement*, zo wordt gezegd, is niet langer een moreel aanvaardbare optie wanneer overgave een definitieve onderwerping veronderstelt aan een heerschappij van geweld (*rule of violence*). Vann zegt ook niet veel meer over de redenen waarom prudentiële principes, zoals de succesvoorwaarde en proportionaliteit, precies in deze omstandigheden niet langer van toepassing zijn.

Maar wat zou een dergelijke *heerschappij van geweld* dan precies kunnen inhouden? Wanneer we terugrijpen naar het werk van Vann zelf, dan zien we dat hij herhaaldelijk stelt dat indien een agressie een permanente (*‘once and for all’*) ondergraving betekent van de meest fundamentele spirituele waarden van de wereldgemeenschap, dat dan *appeasement* niet aan de orde is, en dat in die omstandigheden het bieden van weerstand een morele plicht is (Vann 1939, 40-41). Vann trekt dus de morele grens daar waar de basiswaarden van medemenselijkheid eens en voor altijd in de verdrukking dreigen te komen. Op te merken valt dat ook in dit geval het aanwenden van defensief geweld voor Vann in de eerste plaats gemotiveerd dient te zijn door het algemeen belang. Er moet nu strijd geleverd te worden voor de bescherming van de basiswaarden van de internationale gemeenschap. Walzers interpretatie van ‘heerschappij van geweld’ is iets concreter dan die van Vann: “As a moral limit, the phrase [rule of violence] must point to something more unusual and more frightening: the rule of men committed to the continual use of violence, to a policy of genocide, terrorism, and enslavement. Then appeasement would be, quite simply, a failure to resist evil in the world.” (Walzer 2006, 69).

Opmerkelijk in dit verband is wel dat voor Vann, die zijn werk schreef net voor de Tweede Wereldoorlog, de toegevingen van Groot-Brittannië en Frankrijk in München in 1938 net een illustratie vormen van een gerechtvaardigde vorm van *appeasement*. “The necessity of suffering the less evil to avoid the greater,” zo zegt Vann, “and of looking always to the common good of the world, is the justification of the Munich agreement.” (Vann 1939, 38) Voor Walzer, die zijn werk schreef op een ogenblik dat de gruwelen van het naziregime al geruime tijd algemeen bekend waren, vormen de toegevingen van München zonder enige twijfel een ontoelaatbare vorm van *appeasement*. Walzer beseft ook wel dat hij, in tegenstelling tot Vann, op basis van historisch onderzoek in staat is om de gebeurtenissen heel wat beter in te schatten. Toch relateert hij enigszins het voordeel van deze historische inzichten door te stellen dat “there can be no doubt that Nazism represented the rule of violence, and that its true character was sufficiently known at the time.” (Walzer 2006, 69)

19. Het is in dat opzicht geen toeval dat Grotius proportionaliteitsoverwegingen beschouwt onder de deugd van barmhartigheid. (Olsthoorn 2018, 55).

Indien we Walzers wat concretere interpretatie van ‘heerschappij van geweld’ volgen, dan wordt meteen ook duidelijk waarom het succesprincipe als prudentiële restrictie haar relevantie verliest in een casus waar een agressie een reëel risico van een ‘heerschappij van geweld’ inhoudt. Stel dat A niet enkel de bedoeling heeft om een desolate uithoek van het territorium van B te bezetten, maar in niet mis te verstane woorden te kennen heeft gegeven om het gehele grondgebied van B te willen annexeren, en bovendien een grootschalige politiek van etnische zuiveringen (door massale expulsies en genocides) te willen uitvoeren. Opnieuw heeft B geen schijn van een kans om zich met succes te verdedigen tegen A. Het moge duidelijk zijn dat in een dergelijke situatie het succesprincipe al haar relevantie verliest. Het aanzetten tot de nodige (militaire) terughoudendheid is namelijk maar zinvol wanneer een land zeer veel dreigt te verliezen wat ze anders (bij de beslissing om geen militaire weerstand te bieden) niet zou verloren hebben. Dit is echter niet langer het geval in een situatie waar een politieke gemeenschap *so-wieso* alles wat betekenisvol is voor die gemeenschap dreigt te verliezen. Nu wordt het bieden van militaire weerstand een kwestie om de agressor een zo hoog mogelijke tol te laten betalen. Vanuit utilitaristisch perspectief is er de hoop dat het toch bieden van weerstand een ontradend effect zal hebben op de huidige en mogelijk toekomstige agressors. Maar de militaire actie van B heeft ook een onmiskenbare *retributieve* dimensie: A moet duidelijk het signaal krijgen dat een brutale agressie, ook tegen een kansloos slachtoffer, niet ongestraft kan gebeuren.

Hoewel er ongetwijfeld heel wat te zeggen valt voor het Münchenprincipe, mogen we toch ook niet uit het oog verliezen dat de praktische toepassing ervan niet altijd even vanzelfsprekend is. Een prangend probleem in dit verband is de vraag hoe we ooit met voldoende zekerheid kunnen te weten komen of een overgave al dan niet zal resulteren in een ‘heerschappij van geweld’? Zoals reeds aangehaald, waren voor Vann de Britse en Franse toegevingen aan Hitler in september 1938 volledig legitiem, terwijl voor Walzer een dergelijke vorm van toegeeflijkheid ten aanzien van het naziregime absoluut uit den boze was. Feit is dat voor politieke verantwoordelijken die *op het ogenblik zelf* een beslissing moeten nemen om al dan niet militair weerstand te bieden, de morele inzet bijzonder hoog is. Wat is de kans dat in geval van niet-weerstand de samenleving zoals we die nu kennen zal blijven bestaan, of betekent een militaire overgave meteen ook een overgave voor eens en altijd van onze vrijheid als politieke gemeenschap? Wanneer nazi-Duitsland zowel België als Nederland binnenvalt in mei 1940 kan onwetendheid over de intenties van het naziregime nog bezwaarlijk op een geloofwaardige manier ingeroepen worden om de optie van niet-weerstand te bepleiten. Het lot dat zowel Tsjechoslowakije als Polen ondertussen te beurt gevallen was, had ruimschoots voldoende moeten zijn om redelijkerwijze te veronderstellen dat de Duitse oorlogsplannen het ambitieniveau van een ‘mindere agressie’ ver te bo-

ven gingen.²⁰ Na de Achttiendaagse Veldtocht zou België op 28 mei 1940 capituleren. De capitulatie van Nederland werd officieel ondertekend op 15 mei na het Duitse bombardement van Rotterdam op 14 mei.

De Nederlandse casus legt trouwens nog een ander, misschien nog crucialer probleem bloot. Zelfs indien we zeker zouden weten dat een agressie zal resulteren in een ‘heerschappij van geweld’, is in dat geval werkelijk alles wat betekenisvol is onherroepelijk verloren? Men zou zo bijvoorbeeld kunnen argumenteren dat het zich hardnekkig blijven verzetten tegen een moorddadige agressor als het naziregime alleen maar wraakacties en een nog brutaler bezettingsregime tot gevolg zal hebben. Waarom dan niet afzien van een hopeloze weerstand, of op z’n minst tijdig de strijd staken in de hoop verdere wraakacties te vermijden of te kunnen rekenen op een minder brutale behandeling door de bezetter in de periode na de oorlog? Nederland had op die manier mogelijks het bombardement van Rotterdam kunnen vermijden. Het is echter maar de vraag of een dergelijke toegeeflijkheid een meedogenloze agressor als het naziregime zou kunnen inspireren tot enige welwillendheid. Brutale nietsontziende agressors zijn doorgaans enkel gevoelig voor macht en geweld, en beschouwen toegeeflijkheid eerder als een vorm van lafheid en zwakte, iets wat in hun ogen zeker niet beloond moet worden.

Uiteraard resulteert niet elke vorm van agressie die het ambitieniveau van een ‘mindere agressie’ overstijgt meteen ook in een heerschappij van geweld. Tussen beide extremen (‘mindere agressie’ en ‘heerschappij van geweld’) zijn er ook heel wat gradaties mogelijk. Niet elke agressie houdt voor de slachtofferstaat een existentiële bedreiging in voor het voortbestaan van het collectieve leven *en* voor individuele levens en vrijheden van de burgers. Het verlies van een belangrijk deel van het territorium en/of het verlies van politieke zelfbeschikkingsrecht zijn weliswaar ernstige inbreuken, maar zijn niet noodzakelijk definitief of onherstelbaar. In die gevallen waar het verlies niet definitief of onherstelbaar hoeft te zijn, zal de theorie van de rechtvaardige oorlog toch eerder aanzetten tot een zekere mate van pragmatisme. In plaats van een hopeloze strijd te willen doorzetten tot het bittere einde, zou er zo bijvoorbeeld kunnen voor geopteerd worden om de strijd vroegtijdig te staken wanneer dit zou toelaten om een voor de bevolking gunstiger bezettingsregime te bekomen.

Tot slot kan nog toegevoegd worden dat voor sommige auteurs, zoals Helen Frowe, er nog een ander argument speelt om uiteindelijk af te zien van een oorlog die geen kans op slagen heeft. Het toch voeren van een dergelijke oorlog zal na-

20. Er waren ook al veel vroeger tekenen aan de wand dat de Duitse territoriale ambities veel verder gingen dan het incorporeren van gebieden zoals het Rijnland, Sudetenland en Oostenrijk. Er kan in dit verband verwezen worden naar het feit dat Hitler in ‘Mein Kampf’ (1924) al had aangegeven dat het Duitse volk op zoek moest naar ‘Lebensraum’. Volgens Hitlerbiograaf John Toland, keek Hitler hierbij vooral naar het oosten, en meer in het bijzonder naar Rusland. Bovendien was voor Hitler Duitsland door het lot uitverkoren om dit “door joden geteisterd gebied” te zuiveren (Toland 1977, 240-41).

melijk onvermijdelijk leiden tot het doden en verwonden van onschuldige burgers (Frowe 2014, 153-54). In dat opzicht zou men dus kunnen stellen dat zelfs in een scenario als dat van een ‘heerschappij van geweld’ het kiezen om hopeloos verzet te bieden altijd wel op de een of andere manier gepaard zal gaan met een kost die had kunnen vermeden worden in geval van overgave. Hierbij is het wel belangrijk om een onderscheid te maken tussen twee soorten van morele kost. Enerzijds zijn er de morele kosten die door de agressor zullen teweeggebracht worden (bijvoorbeeld wraakacties, brutaler bezettingsregime, enz.), en anderzijds zijn er de morele kosten die door het slachtoffer zelf zullen worden veroorzaakt (bijvoorbeeld collaterale schade).²¹

2.3. Alternatieve interpretaties van het succesprincipe

Tot nog toe hebben we het begrip ‘succes’ op een vrij traditionele manier gedefinieerd, als zijnde de mate waarin men door middel van geweld de rechtvaardige zaak zal kunnen realiseren. Binnen de context van een defensieve oorlog gaat het dan meer specifiek over het stoppen van de gewapende agressie en het herstellen van de situatie *ante bellum*. Niets verhindert ons echter om het begrip ‘succes’ op een enigszins andere manier te gaan invullen. In wat volgt, zullen we kort twee alternatieve pistes bekijken, en nagaan in welke mate die alternatieve zienswijzen ook aanleiding zouden kunnen geven tot een andere handelingsindicatie voor de casussen ‘mindere agressie’ en ‘heerschappij van geweld’.

Een eerste alternatieve piste herneemt het gebruikelijke ‘doel-middel’ karakter van het succesbegrip. Het verschil is echter dat nu het doel dat door middel van militair geweld wordt nagestreefd niet langer de rechtvaardige zaak is. In plaats daarvan wordt een alternatief objectief gedefinieerd waarvan men denkt dat het realiseren ervan wel binnen de militaire mogelijkheden ligt. Voorwaarde is uiteraard wel dat dit alternatieve objectief op de een of andere manier verband dient te houden met de initiële rechtvaardige zaak. Stel dat een slachtofferstaat al vrij snel tot de vaststelling komt dat het de agressie van een veel sterkere tegenstander niet zal kunnen stoppen. Dan zou de slachtofferstaat de volgende alternatieve objectieven kunnen overwegen (Harbour 2011, 232): (1) het maximaal vertragen van de opmars van de tegenstander, in de hoop dat in tussentijd andere landen te hulp zouden komen, of om een zo groot mogelijk aantal burgers in veiligheid te brengen, of om de regering toe te laten het land te ontvluchten, of om andere landen die mogelijk het volgende slachtoffer zullen worden van de agressor toe te

21. In beide gevallen gaat het hier om een argumentatie van het minste kwaad. Omdat het gaat om een hopeloze strijd, zal de slachtofferstaat sowieso een heerschappij van geweld moeten ondergaan. Indien het beslist om zich toch te verzetten, moet aan dit kwaad nog eens een bijkomende morele kost toegevoegd worden, namelijk de onschuldige burgerslachtoffers en/of de mogelijke vergeldingsacties van de agressor.

laten zich beter voor te bereiden (Steinhoff 2021, 92); (2) maximale verliezen toebrengen aan de tegenstander; (3) het bekomen van een zo sterk mogelijke onderhandelingspositie; (4) het terugtrekken naar een gedeelte van het territorium dat veel beter geschikt is om militair te verdedigen, om op die manier de tegenstander mee te slepen in een uitputtingsoorlog.²²

Voor de casus van de ‘mindere agressie’ is het op het eerste gezicht niet echt duidelijk welk alternatief objectief zou kunnen worden nagestreefd. De agressor is namelijk enkel geïnteresseerd in de bezetting van een desolate uithoek van het territorium van de slachtofferstaat. Misschien zou de slachtofferstaat er eventueel wel in kunnen slagen om de opmars van de agressor met enkele dagen of weken te vertragen. Anderzijds is er het gevaar dat een dergelijk vertragend maneuver, gezien de militaire superioriteit van de agressor, disproportionele schade zou kunnen toebrengen aan het slachtoffer. In de casus van de ‘mindere agressie’ zou het alternatieve succesprincipe dus misschien wel kunnen gerespecteerd worden (in de mate dat de opmars van de agressor effectief vertraagd werd), maar de handelingsindicatie zoals verstrekt door het *jus ad bellum* zou mogelijks niet echt veranderen. Het is nu op grond van het proportionaliteitsprincipe dat de slachtofferstaat zou afgeraden worden om een defensieve actie te ondernemen.

Levert een alternatief objectief voor de casus van de ‘heerschappij van geweld’ een andere *ad bellum* handelingsindicatie op? De slachtofferstaat kan ook nu trachten om de agressor maximaal te vertragen in zijn opmars, of trachten zoveel mogelijk burgers in veiligheid te brengen, en succes claimen in de mate dat het hierin slaagt. Maar opnieuw is het maar de vraag of dit een andere *ad bellum* handelingsindicatie zal opleveren. Zoals eerder al opgemerkt, zal het bieden van hopeloze weerstand zelfs in een scenario als dat van een ‘heerschappij van geweld’ in sommige gevallen toch leiden tot een soms aanzienlijke bijkomende kost die had kunnen vermeden worden bij het staken van de strijd. Afhankelijk van de omvang van die bijkomende kost, is het niet geheel uit te sluiten dat op grond van proportionaliteitsoverwegingen zal moeten afgezien worden van het trachten te bereiken van een alternatief objectief.

Een tweede alternatieve piste wijkt fundamenteel af van het gebruikelijke instrumentele (en dus ook prudentiële) karakter van het succesprincipe. De alternatieve benadering van ‘succes’ wordt nu niet langer gedefinieerd in functie van het al dan niet bereiken van het uiteindelijke doel (het stoppen van de agressie en het herstellen van de situatie *ante bellum*), maar in functie van de mate waarin men erin slaagt om *eervol* weerstand te bieden. Bij deze benadering verwerft het bieden van militaire weerstand tegen een overmacht een *intrinsieke* waarde. Het doet er

22. Denk hierbij aan de terugtrekking van het Belgische leger achter de IJzer tijdens de Eerste Wereldoorlog. Na de inundatie van de IJzervlakte in oktober 1914 kwam er een einde aan de bewegingsoorlog en verzandde het conflict in een stellingenoorlog.

niet langer toe of het einddoel (het stoppen van de agressie) al dan bereikt wordt, waar het om gaat is de weigering om zich zomaar neer te leggen bij een daad van agressie. In zekere zin zou men kunnen stellen dat de eer van de slachtofferstaat op het spel staat (Statman 2008, 681-686). De daad van militaire weerstand moet in dat opzicht gezien worden als een bevestiging van de waarden waarvoor men als politieke gemeenschap staat, en dat die niet zomaar zonder slag of stoot kunnen opgegeven worden. Anthony Coates heeft het in dit verband dan ook treffend over een vorm van “morele getuigenis.” (Coates 1997, 182)

Opnieuw is hier de vraag of deze intrinsieke invulling van het succesprincipe eventueel zou kunnen leiden tot een andere handelingsindicatie in beide beschouwde casussen. Voor de casus van de ‘mindere agressie’ is er niet meteen een eenduidig antwoord mogelijk. Gezien de specifieke invulling van het succesprincipe, gaat van dit principe niet langer een specifiek beperkend effect uit zolang er sprake is van een eervol verzet. Maar wat met het proportionaliteitsprincipe? Indien bij de proportionaliteitsafweging nog steeds rekening gehouden wordt met de waarschijnlijkheid dat men zich met succes gaat kunnen verdedigen tegen de ‘mindere agressie’, dan zal de *ad bellum* beslissing toch negatief blijven. De baten zullen namelijk ook dan niet opwegen tegen de negatieve gevolgen.²³ Indien we echter de batenzijde van de proportionaliteitsafweging loskoppelen van de rechtvaardige zaak, en vervolgens stellen dat het eervol (maar hopeloos) weerstand bieden tegen een agressie *altijd* zal opwegen tegen om het even welke schadecomponent, dan moet ook van het proportionaliteitsprincipe niet langer een beperkend effect verwacht worden. In dat geval wordt gesteld dat de eer van het land boven alles gaat, wat ook de gevolgen mogen zijn. Merk trouwens op dat dit argument volledig in lijn is met de moreel-psychologische kritiek ten aanzien van de prudentieel geïnspireerde beslissing om geen weerstand te bieden (zie supra). Waar het nu in essentie om gaat is het vrijwaren van de nationale eigenwaarde en trots: niet militair reageren op zelfs een ‘mindere agressie’ is eenvoudigweg geen optie.

Wat met de casus van de ‘heerschappij van geweld’? Meer nog dan in het scenario van de ‘mindere agressie’ staat hier de eer van de slachtofferstaat op het spel. Doordat men enkel nog oog heeft voor het hooghouden van de eer, verliezen prudentiële principes, zoals de redelijke kans op succes en proportionaliteit in belangrijke mate hun relevantie in de besluitvorming. Niet alleen is er nu niet langer een prudentiële reden om geen geweld te gebruiken, bovendien is het mo-

23. Dit kan verklaard worden door twee factoren: de relatief beperkte waarde van wat men wenst te vrijwaren (een desolate uithoek van het grondgebied) en het feit dat de kans bijzonder klein is dat men met succes weerstand zal kunnen bieden tegen deze ‘mindere agressie’.

rele gewicht van het bieden van het eervol verzet van dien aard dat niet militair reageren niet langer een optie vormt.²⁴

3. Het succesprincipe en individuele zelfverdediging

Op het eerste gezicht schijnen er maar weinig valabele argumenten te zijn om aan te nemen dat de prudentiële basisfilosofie van het succesprincipe niet ook van toepassing zou zijn in het geval van individuele zelfverdediging. Nochtans zien we dat de succesvoorwaarde niet wordt hernomen in de ethische evaluatie van individuele zelfverdediging. Om beter te begrijpen waarom dit niet het geval is, kan best gebruik gemaakt worden van twee typecasussen die vrij analoog zijn aan de twee typecasussen die centraal stonden bij de studie van het succesprincipe bij nationale zelfverdediging.

3.1. Analoge ‘mindere agressie’-casus

Stel dat een agressor A zijn slachtoffer B niet wenst te doden, maar ‘enkel’ een matige vorm van niet-permanente schade wil toebrengen (bijvoorbeeld wat blutsen en builen).²⁵ B is echter in de onmogelijkheid om zich met succes te verdedigen tegen A: wat B ook doet, hij zal niet kunnen verhinderen dat A hem die matige niet-permanente schade toebrengt. Stel nu dat B toch beslist zich met geweld te verdedigen, maar dat zijn niet-effectieve defensieve acties door A zullen beantwoord worden met ditmaal mogelijk dodelijke tegenreacties. In dat geval zouden we kunnen stellen dat ook hier, net als bij nationale zelfverdediging, de prudentiële logica van het succesprincipe in werking treedt. Beter ware dat B het ‘mindere’ onrecht gewoon laat gebeuren: met het stellen van niet-effectieve defensieve acties dreigt B namelijk iets te verliezen (zijn leven) wat hij niet zou verloren hebben indien hij die defensieve acties niet zou gesteld hebben.

Hoewel het succesprincipe het slachtoffer bij zowel individuele als nationale zelfverdediging tot een vergelijkbare defensieve terughoudendheid aanzet indien zou blijken dat de slaagkansen van de defensieve actie eerder gering zijn (men heeft in beide gevallen veel te verliezen), zien we dat dit zich toch niet op een vergelijkbare manier gaat vertalen bij de ethische evaluatie. Hopeloze militaire weerstand in geval van een ‘mindere agressie’ resulteert doorgaans in een negatieve *ad bellum* beoordeling (zie supra). Dat is, zoals we al opmerkten in de inleiding,

24. Zo argumenteerde Charles de Broqueville, de Belgische Eerste Minister ten tijde van de Eerste Wereldoorlog, de weigering van België om in te gaan op het Duitse ultimatum in augustus 1914 op de volgende wijze: “We have no other choice. Our submission would serve no end; if Germany is victorious, Belgium, whatever her attitude, will annexed to the Reich. *If die we must, better death with honor.*” de Broqueville geciteerd in (Statman 2008, 681-682).

25. Een vergelijkbare casus wordt beschreven in (Uniacke 2014, 69).

niet zo bij individuele zelfverdediging. We kunnen het slachtoffer misschien wel *afraden* om hopeloos verzet te plegen om op die manier veel erger te voorkomen, we kunnen niet zeggen dat het slachtoffer geen *recht* heeft om zich te verdedigen. Dat heeft het slachtoffer duidelijk wel.²⁶

Dit verschil in ethische beoordeling kan deels verklaard worden door het schaalverschil van wat er in beide gevallen op het spel staat: één leven of ernstige permanente schade in het geval van individuele zelfverdediging, duizenden levens in het geval van nationale zelfverdediging. Daarbij komt nog dat bij nationale zelfverdediging niet enkel de levens van individuele burgers op het spel staan, maar ook het collectieve leven van de politieke gemeenschap zelf. Een tweede mogelijke verklaring kan gevonden worden in het feit dat een politieke verantwoordelijke beslist over het leven van duizenden van de eigen burgers en militairen (Statman 2008, 684).²⁷ Bij individuele zelfverdediging daarentegen zal het slachtoffer van een agressie dat toch beslist om nutteloze weerstand te bieden om een matige schade voor zichzelf te vermijden, met het gevaar dat dit mogelijks zijn leven kan kosten, beslissen over zijn *eigen* leven.

Een derde verklaring kan mogelijk gevonden worden in het verschil in aard van de interpersoonlijke en interstatelijke dynamiek bij het gebruik van geweld. Wanneer een individuele agressor zijn slachtoffer enkel wat blutsen en builen wil toebrengen, zal dit maar zelden escaleren in het doden van het slachtoffer wanneer deze laatste zich zou willen verdedigen. Tenzij we te maken hebben met een potentieel moorddadige agressor die elke verdedigingspoging aangrijpt om zijn slachtoffer te doden, zal een fysiek veel sterkere agressor de futiele verdedigingspogingen van zijn hulpeloze slachtoffer veelal niet aangrijpen om verder te gaan dan wat initieel de bedoeling was. In dat geval is er dan ook geen reden om het slachtoffer af te raden, laat staan te verbieden, om zich toch te verdedigen. Een vergelijkbare tolerantie van een militair superieure statelijke agressor is minder vanzelfsprekend. Futiele defensieve acties van de slachtofferstaat zullen immers meestal niet zonder gevolgen blijven voor de agressor (zo zullen bijvoorbeeld bij de defensieve acties van de slachtofferstaat combattanten van de agressor gedood of verwond worden), wat op zijn beurt niet zonder antwoord kan blijven. In tegenstelling tot individuele zelfverdediging, moet hier de kans op escalatie als heel wat hoger ingeschat worden. Terughoudendheid vanwege de slachtofferstaat is bijgevolg, meer dan bij het individuele slachtoffer, aan de orde.

26. Dit betekent echter geenszins dat een slachtoffer in het geval van een 'mindere agressie' *altijd* een recht op zelfverdediging zou hebben. Stel zo bijvoorbeeld dat het slachtoffer zich wel met een kans op succes kan verdedigen tegen de agressie, maar dat ze die matige niet-permanente schade maar kan voorkomen door de agressor te doden. Omdat in dit geval niet langer voldaan is aan het principe van proportionaliteit, kan er ook niet langer sprake zijn van een recht zijn om een defensieve actie te stellen.

27. De morele relevantie van het feit dat het hier gaat om een politieke autoriteit, en niet een individu zonder publieke verantwoordelijkheid, wordt meer in detail uitgewerkt in (Uniacke 2014, 70-74).

Tot slot, gaat elke oorlog, en dus ook een defensieve oorlog, substantiële risico's creëren voor onschuldige burgers (eigen burgers en die van de tegenpartij) onder de vorm van vaak aanzienlijke collateral schade. Het risico om bij een actie van individuele zelfverdediging een onschuldige omstander te treffen is, hoewel niet helemaal onbestaande, toch eerder gering.

3.2. *Analoge 'heerschappij van geweld'-casus*

Stel dat een persoon A een persoon B niet-gerechtvaardigd aanvalt, maar ditmaal wel met de bedoeling B te doden. Omdat A veel sterker is dan B, zullen de defensieve acties van B niet veel uithalen. De prudentiële logica van het succesprincipe verliest in dit scenario dan ook haar relevantie. Omdat het slachtoffer niet langer iets te verliezen heeft, dient het passief ondergaan van het (ultieme) onrecht tot niets. We kunnen aan het slachtoffer van een moorddadige agressor niet zomaar vragen om zich zonder slag of stoot te laten doden. Hiermee zouden we het slachtoffer een dubbel onrecht aandoen: naast de aangedane agressie, vragen we het slachtoffer bovendien om te verzaken aan elke vorm van defensieve actie.²⁸ Ook hier moet de boodschap zijn om de agressor een zo hoog mogelijke tol te laten betalen voor zijn daad van agressie. Dit kan dan opnieuw gezien worden als een vorm van retributie of als een poging om toekomstige daden van agressie af te schrikken.

Om de algemene geldigheid van deze conclusie te testen, loont het de moeite om enkele wijzigingen aan bovenstaande casus aan te brengen. Laten we eerst even veronderstellen dat er in de buurt van de agressor (A) zich een onschuldige omstander C bevindt. B heeft nog steeds geen schijn van een kans om de dodelijke agressie van A af te weren, maar nu zullen de futiele defensieve acties van B een belangrijk neveneffect genereren, namelijk het ernstig verwonden of zelfs doden van C. Zelf heeft B nog steeds niets meer te verliezen. Wel is het zo dat in deze gewijzigde casus iets waardevols dreigt verloren te gaan, dat niet zou zijn verloren gegaan indien B geen futiele defensieve handelingen zou gesteld hebben (het leven of de fysieke integriteit van C). Dit zou betekenen dat de prudentiële logica van het succesprincipe opnieuw relevant wordt en B aanzet om *geen* verdedigende acties te stellen.²⁹ Deze conclusie is zeer gelijklopend met die van de slachtofferstaat die afziet van futiele defensieve acties tegen een moorddadige agressorstaat,

28. Iemand als St-Augustinus is nochtans van oordeel dat het slachtoffer van een agressie zich dient te onthouden van elke vorm van defensieve handeling. Deze plicht om zich niet met geweld te verzetten had echter niets te maken met het feit dat een eventuele defensieve actie zinloos zou zijn, maar met het feit dat volgens Augustinus het verdedigen van het eigen leven een daad van eigenliefde is (*cupiditas*), en bijgevolg te allen prijze moet vermeden worden (Renick 1994, 445-446).

29. Deze handelingsindicatie wordt nog verder versterkt door de '*doctrine of doing and allowing*' (DDA): omdat het volgens deze doctrine ethisch gezien problematischer is om te doden dan om te laten sterven, zal ze de beslissing om geen defensieve handeling te stellen nog verder kracht bijzetten.

omdat met deze onthouding heel wat onschuldige burgerslachtoffers kunnen vermeden worden. Tegelijkertijd moet ook worden opgemerkt dat de incidentie van collaterale schade heel verschillend moet ingeschat worden bij individuele zelfverdediging en nationale zelfverdediging. Zoals eerder al gezegd, is de kans dat bij een daad van individuele zelfverdediging onschuldige omstanders zullen geschaad worden eerder gering, terwijl het veroorzaken van collaterale schade een haast onvermijdelijk onderdeel geworden is van moderne oorlogvoering.

Wat indien we niet te maken hebben met een moorddadige agressor, maar met een onschuldige aanvaller? Stel dat de agressor A op basis van foutieve informatie overtuigd is dat het slachtoffer B een imminente dreiging vormt voor een groot aantal onschuldige individuen, en dat de enige manier om die dreiging te elimineren erin bestaat om B te doden. Als we ervan uitgaan dat B in de onmogelijkheid is om A op andere gedachten te brengen, behoudt B dan nog steeds het recht om futiele weerstand te bieden? Indien we uitgaan van het feit dat de legitimatiegrond van het recht om futiele weerstand te bieden gevormd wordt door retributieve overwegingen (de agressor toch een prijs laten betalen), vervalt dit recht omwille van de onschuld van de aanvaller. Twee opmerkingen hierbij. Indien kan worden aangetoond dat A toch had kunnen weten dat B onschuldig was, maar nagelaten heeft om dit na te gaan (zogenaamde schuldige onwetendheid), dat behoudt B toch het recht om futiel weerstand te bieden op grond van retributieve overwegingen. In geval we in hoofde van A schuldige onwetendheid kunnen uitsluiten, zou het recht om futiel weerstand te bieden toch nog eventueel kunnen behouden blijven op grond van ontrading.³⁰

Vervalt het recht van B om futiele weerstand te bieden ook wanneer A door een derde persoon D bedreigd wordt met de dood indien hij B niet doodt? Net als onwetendheid kan dwang onder welbepaalde voorwaarden een verontschuldigende factor vormen.³¹ Dit betekent dat een ‘gedwongen’ agressor, net als een ‘onwetende’ agressor, het niet verdient om het voorwerp uit te maken van een retributieve actie. En omdat de futiele defensieve actie in de eerste plaats gesteld mag worden om A toch een prijs te laten betalen voor zijn agressie, vervalt blijkbaar ook hier het recht om futiele weerstand te bieden. Maar stel dat B zijn defensieve actie zou kunnen richten tegen D en niet tegen A. In dat geval kunnen zich

30. Binnen de gegeven context heeft dit ontradingargument een wat dubbelzinnig karakter: enerzijds wensen we dat het bieden van futiele weerstand de huidige, maar ook toekomstige aanvallers toch zal afschrikken, anderzijds hopen we ook dat een aanvaller die oprecht overtuigd is dat hij met zijn actie heel wat onschuldige personen zou kunnen redden, zich niet zomaar zal laten afschrikken.

31. Wanneer D een bedreiging ten aanzien van A zou formuleren die heel wat minder ver gaat dan het verlies van het eigen leven (bijvoorbeeld het niet verkrijgen van een begeerde promotie), dan mogen we van A toch verwachten dat hij weigert B te doden. Indien A toch beslist B te doden om zo zijn promotie veilig te stellen, dan zal A voor zijn actie op weinig begrip kunnen rekenen. Dwang zal in dit geval dan ook voor een belangrijk deel, om niet te zeggen al zijn verontschuldigende kracht verliezen.

twee scenario's voordoen: ofwel slaagt B erin om door middel van het elimineren van D de agressie van A te doen stoppen, ofwel zal het elimineren van D geen verschil maken en zal B bijgevolg de agressie van A geen halt kunnen toeroepen. In het eerste scenario is de defensieve actie van B niet langer futiel te noemen: B kan door middel van zijn actie de agressie van A stoppen. Hierdoor stelt de problematiek van de futiliteit van de defensieve actie van B zich niet langer. In het tweede scenario is de actie van B wel futiel: het elimineren van D leidt niet tot de stopzetting van de agressie van A. Het recht om futiel weerstand te bieden kan hier toch behouden blijven op grond van retributieve overwegingen: de actie van B is namelijk niet gericht is tegen de onschuldige A, maar wel tegen de schuldige D.³²

De hierboven beschouwde gewijzigde casussen laten ons toe om tot een aantal interessante vaststellingen te komen. Vooreerst is het niet zo dat wanneer een slachtoffer geconfronteerd wordt met een potentieel dodelijke aanval waartegen hij zich onmogelijk zal kunnen verdedigen, de prudentiële logica van de succesvoorwaarde om die reden automatisch ook irrelevant zou worden. Net als bij een gewapend conflict tussen staten, is het niet onmogelijk dat ook bij het stellen van futiele individuele defensieve acties, onschuldige slachtoffers kunnen veroorzaakt worden (hoewel de incidentie in vergelijking met oorlogen heel wat kleiner is). Een tweede vaststelling is dat wanneer de graad van morele verantwoordelijkheid van de agressor sterk gereduceerd is (door onwetendheid of door dwang), het stellen van een futiele defensieve actie met de bedoeling om de agressor toch nog een prijs te laten betalen voor zijn daad van agressie niet langer zinvol is. Een derde vaststelling is dat de twee casussen waarin sprake is van een gereduceerde morele verantwoordelijkheid van de agressor ons ook toelaten om bijkomende inzichten te formuleren op het niveau van staten. Heel wat combattanten behorende tot de agressorstaat bevinden zich namelijk in een toestand van sterk verminderde *ad bellum* morele verantwoordelijkheid. Vaak zijn ze onwetend over de eigenlijke inzet van het conflict en/of worden ze gedwongen om aan de agressie deel te nemen.³³ In de veronderstelling dat de futiele defensieve handelingen ook zullen gepaard gaan met het intentioneel doden of verwonden van deze (deels) onschuldige agressorcombattanten, zal datgene wat dreigt verloren te gaan bij het stellen van futiele defensieve handelingen niet enkel beperkt blijven tot het veroorzaken van collaterale schade bij onschuldige burgers.

32. Voor Robert Fullinwider kan er enkel sprake zijn van een defensieve actie tegen de persoon die effectief de dreiging stelt (A), maar niet tegen de persoon die aanzet tot het stellen van de dreiging (D). De actie tegen D is voor Fullinwider geen defensieve actie, maar een zuiver punitieve actie (Fullinwider 1975, 90-97).

33. Voor een gedetailleerdere analyse van de morele status van combattanten behorende tot de agressorstaat met een gereduceerde graad van morele verantwoordelijkheid, zie onder meer (McMahan 2009, 115-54).

Tot slot zou nog kunnen vermeld worden dat net als bij nationale zelfverdediging ook een beroep kan gedaan worden op een alternatieve succesdefiniëring waarbij de vrijwaring van de eer van het slachtoffer centraal staat. Ook hier kan het bieden van weliswaar hopeloze weerstand losgekoppeld worden van het al dan niet bereiken van het objectief (zichzelf met succes verdedigen). Een daad van zelfverdediging moet in dat opzicht begrepen worden als een handeling die *intrinsiek* belangrijk is: het is een statement dat het leven en de fysieke integriteit van het slachtoffer er wel degelijk toe doen. Of, zoals Statman het uitdrukt: “Concrete acts of resistance are needed in order to communicate to the aggressor, to ourselves, and to an actual or potential audience that we are not just passive objects to be trodden upon.” (Statman 2008, 669).

4. De Oekraïense defensieve oorlog tegen Rusland: enkele korte bespiegelingen

Toen op 24 februari 2022 Oekraïne het slachtoffer werd van een Russische gewapende agressie, was er een ruime consensus³⁴ dat Oekraïne het recht had om zich met militaire middelen te verdedigen. Tegelijkertijd werden van bij de aanvang van het conflict ernstige twijfels geuit over de slaagkansen van het Oekraïense gewapende verzet. Algemeen werd aangenomen dat Oekraïne weinig zou kunnen inbrengen tegen de massale Russische invasie, en dat bijgevolg het conflict relatief snel zou beslecht zijn in het voordeel van Rusland. Dat bleek naderhand niet het geval te zijn: de Oekraïense militaire weerstand bleek, mede door de massale militaire materiële bijstand vanuit het Westen, heel wat hardnekkiger, en ook het Russische militaire overwicht viel al bij al heel wat minder dominant uit dan aanvankelijk ingeschat. Hoewel dus strikt genomen de Oekraïense casus niet echt een typische casus is van hopeloos verzet, kan het toch interessant zijn om deze casus aan te grijpen om enkele korte bespiegelingen te formuleren in het licht van de bevindingen van deze bijdrage.

Een van de centrale bevindingen van deze bijdrage is dat de prudentiële basisfilosofie van de succesvoorwaarde haar relevantie verliest naarmate het duidelijk wordt dat het slachtoffer van een agressie niet langer iets te verliezen heeft bij het stellen van een kansloze defensieve actie. Waar militaire terughoudendheid of zelfs volledige onthouding aangewezen (of zelfs moreel verplicht) is in een casus zoals die van de ‘mindere agressie’, is dat niet langer het geval wanneer men geconfronteerd wordt met een situatie waar een militaire nederlaag resulteert in een ultieme nachtmerrie (een heerschappij van geweld). De moeilijkheid bij het hanteren van deze tweedeling voor het maken van een *ad bellum* beslissing is dat de realiteit van

34. Zoals al opgemerkt in voetnoot 4, was de internationale steun voor Oekraïne weliswaar ruim, maar zeker niet unaniem.

gewapende conflicten zich maar zelden aandient onder de vorm van een ideaaltypische casus. De oorlog tussen Rusland en Oekraïne vormt hierop geen uitzondering.

Een praktische moeilijkheid bij de beoordeling van de Oekraïense casus is de inschatting van de *intentie* van de agressor, *in casu* Rusland. Op grond van allereerste verklaringen kon alvast opgemaakt worden dat voor de Russische president de inzet van de ‘speciale militaire operatie’ zich zeker niet beperkte tot het bezetten van ‘een of andere desolate uithoek’ van het Oekraïense territorium. Voor Rusland moest in eerste instantie de Russischsprekende bevolking in Oost-Oekraïne beschermd worden tegen volkenmoord (hoewel hiervoor geen concrete aanwijzingen waren). Daarmee plaatste hij meteen het Oekraïense regime op gelijke voet met het nazisme. Vandaar ook dat het uiteindelijke doel voor Rusland niets minder kon zijn dan de ‘algehele denazificatie’ van Oekraïne. Het bereiken van dit objectief vereiste echter op z’n minst een grootschalige invasie van Oekraïne met als politiek sluitstuk een regimeverandering. Dit laatste zou meteen ook het einde betekenen van Oekraïne als soevereine politieke gemeenschap. Naarmate echter duidelijk werd dat een algehele bezetting militair moeilijk te realiseren zou zijn, verlegde de militaire focus van Rusland zich in de loop van april 2022 naar Oost-Oekraïne (de zogenaamde *Donbas*). Of dit ook betekende dat Rusland verder zou afzien van haar eerdere grootschaligere plannen, is maar zeer de vraag. Feit is echter wel dat naarmate het conflict verder dreigt te verzanden in een uitzichtloze stellingenoorlog, het realiseren van het uiteindelijke Russische opzet hoe langer, hoe minder waarschijnlijk wordt.

In de veronderstelling dat Rusland haar ambities *wel* zou beperken tot het bezetten en controleren van de regio in Oost-Oekraïne (met de provincies Donetsk en Loegansk), wordt het prudentiële karakter van de succesvoorwaarde opnieuw wat meer relevant. In dat geval zou de defensieve oorlog van Oekraïense namelijk iets nauwer gaan aansluiten bij de ‘mindere agressie’ casus dan bij die van de ‘heerschappij van geweld’. Gezien het verwoestende karakter van de oorlog (menselijk en materieel), moet de vraag gesteld worden of het beëindigen van de oorlog in dat geval ethisch gezien niet de meest aangewezen optie vormt. Naast het leed dat al geleden was, moest Oekraïne zich midden juni 2022 volgens sommige experts ook opmaken voor een conflict dat nog maanden of zelfs jaren kan aanslepen (Liali 2022). Deze inschatting werd nog verder versterkt door het feit dat voor het Poetinregime de oorlog hoe langer hoe meer een existentiële oorlog dreigt te worden, en er bijgevolg niet meteen moet verwacht worden dat de mislukte ‘speciale militaire operatie’ zomaar zou worden stopgezet (de Vogel, 2023). Is het dan vanuit prudentieel oogpunt niet gepaster om actiever in te zetten op het vinden van een politieke oplossing (Bella 2022),

temeer daar een duurzame oplossing voor het conflict noodzakelijkerwijze politiek van aard zal moeten zijn?

Binnen het kader van de casuïstiek zou men het scenario van de ‘mindere agressie’ kunnen beschouwen als een paradigmatische casus, wat concreet betekent dat het hier gaat om een soort moreel referentiepunt (Miller 1996, 5). Nu, hoe meer de Oekraïense oorlog gaat afwijken van die paradigmatische casus, hoe problematischer het wordt om de morele boodschap verrat in die paradigmatische casus te gaan extrapoleren naar de Oekraïense context. In dat opzicht is het dus van belang om kort even een aantal verschilpunten aan te duiden. Een eerste belangrijk verschilpunt is dat de regio in Oost-Oekraïne geen ‘afgelegen en desolate uithoek’ vormt van het Oekraïens territorium. Het gaat om een regio die niet desolaat is (er leeft, zoals gezegd vooral een Russischsprekende bevolking), en waar zich bovendien het centrum bevindt van de weliswaar wat verouderde kolen- en staalverwerkende industrie van Oekraïne (Kirby 2022). Een ander verschilpunt is dat Oekraïne, mede door de omvangrijke militair materiële steun vanuit het Westen, zeker niet kansloos is. Dit maakt dat het zwaartepunt van de prudentiële argumentatie verschuift van de succesvoorwaarde naar de proportionaliteitsvoorwaarde, zoals Vann en Grotius die begripen (zie supra). Dat het Oekraïense regime dit maar al te goed beseft, bleek onder meer uit haar weerlegging van de kritiek dat de verderzetting van het conflict internationaal gezien een disproportioneel hoge economische kost met zich meebrengt (op hol geslagen energieprijzen, voedselschaarste). Zo pareerde Oekraïne deze beschuldiging al zou ze haar nationaal belang boven het internationaal belang stellen, door te argumenteren dat de inzet van het conflict heel wat belangrijker is dan alleen maar het vrijwaren van de integriteit van het eigen territorium. De strijd is *ook* een strijd voor Westerse waarden, of anders gezegd, Oekraïne voert een strijd die het Westen (de NAVO) zelf had moeten voeren, maar dit om prudentiële redenen niet wenste te doen.

Een laatste verschilpunt dat kort kan worden aangehaald, is dat de beslissing die het Oekraïense regime diende te nemen niet langer een *ad bellum*-beslissing is, maar een *ex bello*-beslissing. De vraag was namelijk niet langer of men al dan niet zijn toevlucht mocht nemen tot militair geweld, maar wel of de oorlog die aan de gang was, mocht worden verdergezet. Vanuit ethisch oogpunt is dit niet onbelangrijk. Zo wordt men bij *ex bello* beslissingen onder meer geconfronteerd met zogenaamde *sunk costs* van het conflict. Dit zijn opofferingen die sinds het begin van het conflict reeds gemaakt zijn, maar die tot dan toe nog niet tot het gewenste resultaat hebben geleid. Hoe langer het conflict aansleept, en hoe meer de menselijke verliezen en materiële schade zich opstapelen, hoe moeilijker het

wordt om de oorlog te beëindigen (de zogenaamde *sunk cost fallacy*³⁵). Dit maakt het vraagstuk over het al dan niet verderzetten van het conflict dubbel problematisch. Er is niet enkel de vraag ‘wat heb ik met het verderzetten van het conflict te winnen of te verliezen’, maar ook ‘is het wel verantwoord om het conflict *nu* te beëindigen, rekening houdend met al wat men al verloren heeft?’ Zijn de opofferingen die men al gedaan heeft dan voor niets geweest?³⁶

Voor al het eerste en laatste verschilpunt trekken de Oekraïense defensieve oorlog verder weg van de ‘mindere agressie’ casus, wat maakt dat de handelingsindicatie verbonden met deze laatste casus (niet opteren voor de militaire optie) niet langer evident is voor de defensieve inspanningen van Oekraïne. Bovendien mogen we ook niet uit het oog verliezen dat we uitgegaan zijn van de veronderstelling dat de ambitie van Rusland zich beperkt tot het veroveren van gebieden in Oost-Oekraïne. Niets garandeert echter dat dit ook zo is (of zal blijven).

Een andere bevinding van deze bijdrage was de vaststelling dat het niet onverschillig is op welke manier het begrip ‘succes’ gedefinieerd wordt. Binnen de theorie van de rechtvaardige oorlog is er sprake van succes in de mate dat het objectief zoals vervat in de rechtvaardige zaak kan gerealiseerd worden. We hebben echter gezien dat ‘succes’ ook op een alternatieve wijze kan worden ingevuld. Zo is het mogelijk om succes te definiëren in functie van een ander objectief dan de rechtvaardige zaak (maar daar toch mee verwant is), en waarbij men van oordeel is dat het alternatieve objectief *wel* binnen de militaire mogelijkheden ligt. In de Oekraïense casus zien we dat sinds de start van het conflict verschillende objectieven naar voor geschoven werden. Opmerkelijk hierbij is wel dat sommige van die alternatieve doelstellingen niet minder, maar juist *meer* ambitieus zijn dan enkel maar terugkeren naar de situatie van voor 24 februari 2022. Zo moet bijvoorbeeld voor sommigen de ambitie zich niet beperken tot het heroveren van de door Rusland bezette gebieden in Oost-Oekraïne, maar moet ook de Krim (geannexeerd door Rusland in 2014) heroverd worden (Egan 2022). Anderen gaan nog een stap

-
35. Onder *sunk cost fallacy* wordt de neiging verstaan om de tot dan toe niet-succesvolle inspanningen om een bepaald objectief te bereiken toch verder te zetten, omdat men in het verleden al heel wat geïnvesteerd heeft om dat objectief te bereiken. De kosten en inspanningen die men in het verleden al gedaan heeft, gaan op die manier de besluitvorming over wat men in de toekomst zal gaan doen beïnvloeden. Dat het hier in vele gevallen gaat om een dwaling (*fallacy*), heeft te maken met het feit dat het besef van de reeds gedane kosten de besluitvorming in een richting duwt die men nooit zou aanvaard hebben in afwezigheid van de reeds gedane kosten. In een militaire context kan dan gedacht worden aan oorlogen die niet verlopen zoals initieel gepland, en waar men dan in de loop van het conflict steeds maar weer beslist om meer manschappen en middelen in te zetten. Typisch voorbeelden in dit verband zijn de Vietnamoorlog en de internationale interventies in Afghanistan en Irak (denk aan de zogenaamde ‘troop surges’). Voor wat het conflict in Oekraïne betreft, is het opvallend genoeg de Russische oorlogsinspanning die vooral in verband gebracht wordt met de *sunk cost fallacy*, en niet zozeer die van Oekraïne. Zie onder meer (Gloe 2023).
36. De ethische problematiek van *sunk costs* kan binnen het bestek van deze paper niet behandeld worden. Voor een gedetailleerde analyse van deze problematiek, zie onder meer (Lazar 2018; Tadros 2018).

verder door te stellen dat de defensieve actie van Oekraïne maar een succes zal zijn in de mate dat Rusland ook strategisch zal verzwakt worden (Murphy 2022).

Nu, wat ook het objectief moge zijn, feit is dat zolang er geen eenduidigheid bestaat over de gewenste *end state* het gevaar bestaat dat de oorlog gaat verzanden in een uitzichtloze uitputtingsslag.³⁷ Hierbij mag ook niet uit het oog verloren worden dat de graad van succes – hoe succes ook moge gedefinieerd worden – in belangrijke mate mee zal bepaald worden door de mate waarin het Westen bereid zal zijn en blijven om de daartoe vereiste militaire steun te leveren. Een niet te vergeten uitgangspunt in dit verband is dat het Westen (de NAVO) onder geen beding rechtstreeks betrokken wenst te raken in het conflict, wat maakt dat van bij het begin bepaalde vormen van militaire assistentie (bijvoorbeeld het afdwingen van een *no fly*-zone, of het leveren van offensieve wapensystemen) niet bespreekbaar waren.³⁸ Het is dan ook niet uitgesloten dat op termijn deze zelfopgelegde restricties het bereiken van om het even welk objectief in ernstige mate zal gaan hypothekeren.

5. Besluit

Hoewel het recht op nationale zelfverdediging in belangrijke mate haar normatieve overtuigingskracht ontleent aan het recht op individuele zelfverdediging, zien we dat de ethische evaluatie van beide vormen van zelfverdediging niet geheel gelijklopend is. Zo stelt de theorie van de rechtvaardige oorlog dat het aanwenden van (defensief) militair geweld maar gerechtvaardigd is in de mate dat er sprake is van een redelijke kans op succes, terwijl de moraliteit van individuele zelfverdediging geen succesvoorwaarde veronderstelt. Dit betekent concreet dat wanneer een slachtofferstaat omzeggens geen kans maakt om zich met succes te kunnen verdedigen tegen een agressie, ze zich dient te onthouden van het bieden van gewapende weerstand. Een individu daarentegen dat kansloos is tegen een agressor mag zich wel met geweld verzetten.

De bedoeling van deze bijdrage was om aan te tonen dat dit verschil in ethische appreciatie niet zo groot is als we op het eerste gezicht wel zouden kunnen denken. Indien we voldoende rekening houden met de basisfilosofie van het succesprincipe, dan zien we dat dit principe op een vrij vergelijkbare wijze werkzaam

37. De laatste versie van dit artikel werd begin augustus 2023 afgewerkt. Op dat ogenblik was het Oekraïense tegenoffensief in Oost-Oekraïne al ruim twee maanden aan de gang, zonder dat dit, op het ogenblik van dit schrijven, al spectaculaire resultaten had opgeleverd.

38. Naarmate het conflict echter verder ging aanslepen, zien we dat heel wat Westerse landen gaandeweg een soepelere politiek zijn gaan hanteren betreffende wapenleveringen. Wapensystemen die aanvankelijk niet mochten worden geleverd omwille van het risico op escalatie, werden in een latere fase van het conflict toch ter beschikking gesteld van Oekraïne. De beslissing van Duitsland in januari 2023 om toch Leopard tanks te leveren, of de Amerikaanse beslissing in mei 2023 om toch het licht op groen te zetten voor de levering van F-16s zijn hiervan maar twee voorbeelden.

is bij zowel nationale als individuele zelfverdediging. De succesvoorwaarde (net als de proportionaliteitsvoorwaarde trouwens) zet namelijk aan tot een zekere terughoudendheid wanneer men een destructief instrument als geweld overweegt aan te wenden. Van zodra het duidelijk wordt dat het aanwenden van geweld tevergeefs is, en tegelijkertijd gepaard gaat met desastreuze effecten die er niet zouden geweest zijn indien geen geweld gehanteerd wordt, zet de succesvoorwaarde aan tot grote voorzichtigheid. Indien echter blijkt dat men niet langer iets te verliezen heeft, verdwijnt meteen ook de relevantie van de succesvoorwaarde. Hoewel deze pragmatische ingesteldheid in principe zowel aanwezig is (of zou moeten zijn) bij nationale als individuele zelfverdediging, zien we toch dat om een aantal redenen de succesvoorwaarde minder relevant is bij individuele zelfverdediging. Dit zou dan ook kunnen helpen verklaren waarom de succesvoorwaarde wel een rol te spelen heeft bij de ethische beoordeling van nationale zelfverdediging, maar dat dit bij individuele zelfverdediging heel wat minder het geval is.

Als de succesvoorwaarde al een rol te spelen heeft bij de beoordeling van zelfverdediging, dan is dat bij uitstek het geval in een scenario zoals dat van een 'mindere agressie'. Indien men het slachtoffer dreigt te worden van een relatief beperkt onrecht, dan zijn er voor een staat heel wat meer redenen om zich terughoudend op te stellen dan dat het geval is voor een individu. Een futiele defensieve actie van een slachtofferstaat zou zo bijvoorbeeld aanleiding kunnen geven tot een kostenplaatje dat heel wat hoger dreigt op te lopen dan wanneer men geen toevlucht zou genomen hebben tot defensief geweld. Denk hierbij maar aan de duizenden militairen en burgers die nodeloos gewond of gedood zouden worden. Tenzij men als individu geconfronteerd wordt met een potentieel moorddadige agressor, zal een futiele defensieve actie die tot doel heeft om het toebrengen van wat blutsen en builen te voorkomen, minder waarschijnlijk escaleren tot een niveau waar het slachtoffer voor zijn leven moet vrezen. Bovendien dreigt een slachtofferstaat bij een futiele defensieve actie iets te verliezen wat een individu niet kan verliezen: een gemeenschappelijke manier van samenleven die in de loop van generaties is opgebouwd.

Een scenario waar de succesvoorwaarde voor zowel individuele als nationale verdediging haar relevantie dreigt te verliezen is die van de 'heerschappij van geweld'. De basisidee hierbij is dat wanneer men weinig of niets meer te verliezen heeft, er geen echte reden meer is om zich nog terughoudend op te stellen. Maar opnieuw zien we dat ook hier het verlies van relevantie minder groot is bij nationale zelfverdediging dan bij individuele zelfverdediging. Zelfs indien men als slachtofferstaat geconfronteerd wordt met een brutale agressor wiens ambities veel verder reiken dan het bezetten van een deel van het territorium, dan nog is het niet geheel uit te sluiten dat men met het bieden van hopeloos verzet een substantiële bijkomende kost dreigt op te lopen. Wraakacties of het instellen van een nog brutaler bezettingsregime zijn maar enkele voorbeelden. Een ander onderdeel van

die bijkomende kost wordt niet gevormd door iets wat men dreigt te verliezen, maar wat men met het verderzetten van de futiele defensieve inspanning zelf dreigt te genereren: het schaden van onschuldige burgers onder de vorm van collateral schade. Bij individuele zelfverdediging is dit bijkomende kostenplaatje, hoewel strikt genomen niet helemaal uitgesloten, toch heel wat minder waarschijnlijk.

Wanneer we de oorlog in Oekraïne beschouwen in het licht van de bevindingen van dit artikel, is er de enigszins voorspelbare vaststelling dat dit concrete conflict niet zomaar kan herleid worden tot één van de bestudeerde ideaaltypische scenario's. Zo is de Oekraïense defensieve inspanning, mede door de substantiële westerse militaire materiële steun niet meteen kansloos te noemen. Ook wordt het Oekraïense regime niet zozeer geconfronteerd met een *ad bellum* beslissing om al dan niet defensief geweld aan te wenden, maar eerder met een *ex bello* beslissing: moet de militaire inspanning al dan niet verdergezet worden? Wat het antwoord op deze vraag bijzonder problematisch maakt, is dat op het ogenblik van dit schrijven het hoogst onduidelijk is wat de uiteindelijke *end state* dient te zijn. Feit is echter wel dat de bepaling van deze *end state* in belangrijke mate zal geconditioneerd worden door een cruciaal onderliggend prudentieel vraagstuk: hoe ver kan of wil het Westen gaan in haar militaire steun zonder hierbij het risico te lopen op een directe manier betrokken te raken in het conflict en/of terecht te komen in een oncontroleerbare escalatiespiraal?

Bibliografie

- Bella, Timothy. Henry Kissinger says Ukraine should concede territory to Russia to end the war - The Washington Post, 24 mei 2022.
- Bellamy, Alex. 2006. *Just Wars: From Cicero to Iraq*. Cambridge: Polity Press.
- Ceulemans, Carl. 2011. *Over oorlog en ethiek: De traditie van de rechtvaardige oorlog in theorie en praktijk*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Coates, Anthony. 1997. *The Ethics of War*. Manchester/New York: Manchester University Press.
- Corey, David & J. Daryl Charles. 2012. *The Just War Tradition: An Introduction*. Wilmington: ISI books.
- Cox, Rory. 2018. "The Ethics of War up to Thomas Aquinas," in *The Oxford Handbook of Ethics of War*, red. Seth Lazar & Helen Frowe, 99-121. Oxford: Oxford University Press.
- De Vogel, Sasha. A War With No End in Sight – Dissent Magazine, 28 April 2023.
- De Volder, Jan. 2014. *Kardinaal Verzet: Mercier, de Kerk en de oorlog van 14-18*. Tiel: Lannoo.
- Dinstein, Yoram. 2011. *War, Aggression and Self-Defence* (fifth edition). Cambridge: Cambridge University Press.

- Egan, Lauren. Russia-Ukraine war: 100 days in, Ukraine is more resolved than ever to take its land back (nbcnews.com), 3 juni 2022.
- Fabre, Cécile & Seth Lazar (red.). 2014. *The Morality of Defensive War*. Oxford: Oxford University Press.
- Fotion, Nicholas, et.al. 2020. "Likelihood of Success," in *Moral Constraints on War: Principles and Cases*" (third edition), red. Bruno Coppieters, Carl Ceulemans & Nicholas Fotion, 87-99. Lanham: Lexington Books.
- Frowe, Helen. 2014. *Defensive Killing*. Oxford: Oxford University Press.
- Fullinwider, Robert. 1975. "War and Innocence," *Philosophy & Affairs* 5 (1): 90-97.
- Gloe, David. Putin Is Trapped in the Sunk-Cost Fallacy of War (foreignpolicy.com), 24 maart 2023.
- Harbour, Frances. 2011. "Reasonable Probability of Success as a Moral Criterion in the Western Just War Tradition," *Journal of Military Ethics* 10 (3): 230-241.
- Johnson, James Turner. 1975. *Ideology, Reason, and the Limitation of War: Religious and Secular Concepts, 1200-1740*. Princeton: Princeton University Press.
- Johnson, James Turner. 1999. *Morality and Contemporary Warfare*. New Haven: Yale University Press.
- Jonsen, Albert & Stephen Toulmin. 1989. *The Abuse of Casuistry: A History of Moral Reasoning*. Berkeley: University of California Press.
- Kirby, Paul. Donbas: Why Russia is trying to capture eastern Ukraine - BBC News, 26 mei 2022.
- Lazar, Seth. 2018. "Moral Sunk Costs," *The Philosophical Quarterly* 68 (273): 841-861.
- Lee, Steven. 2012. *Ethics and War: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liali, Giorgio. Stoltenberg says war in Ukraine could last for years – POLITICO, 19 juni 2022.
- Mapel, David. 2018. "National Defence and Political Independence," in *The Oxford Handbook of Ethics of War*, red. Seth Lazar & Helen Frowe, 204-222. Oxford: Oxford University Press.
- Maynor, John. 2003. *Republicanism in the Modern World*. Cambridge: Polity Press.
- McMahan, Jeff. 2009. *Killing in War*. Oxford: Oxford University Press.
- McMahan, Jeff. 2014. "What Rights May Be Defended by Means of War," in *The Morality of Defensive War*, red. Cécile Fabre & Seth Lazar, 115-156. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, Richard. 1996. *Casuistry and Modern Ethics: A Poetics of Practical Reasoning*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Murphy, Matt. Ukraine war: US wants to see a weakened Russia - BBC News, 25 april 2022.
- Olsthoorn, Johan. 2018. "Grotius and the Early Modern Tradition," in *The Cambridge Handbook of the Just War*, red. Larry May, 33-56. Cambridge: Cambridge University Press.

- Rawls, John. 1999. *The Law of Peoples with "The Idea of Public Reason Revisited."* Cambridge: Harvard University Press.
- Renick, Timothy. 1994. "Charity Lost: The Secularisation of the Principle of Double Effect in the Just-War Tradition", *The Thomist. A Speculative Quarterly Review*, 58 (3): 441-462.
- Rodin, David. 2002. *War & Self-Defense*. Oxford: Clarendon Press.
- Statman, Daniel. 2008. "On the Success Condition for Legitimate Self-Defense," *Ethics* 118 (4): 659-686.
- Steinhoff, Uwe. 2021. *The Ethics of War and the Force of Law. A Modern Just War Theory*. New York/London: Routledge.
- Stilz, Anna. 2014. "Territorial Rights and National Defence," in *The Morality of Defensive War*, red. Cécile Fabre & Seth Lazar, 203-228. Oxford: Oxford University Press.
- Tadros, Victor. 2018. "Past Killings and Proportionality in War," *Philosophy & Public Affairs* 46 (1): 9-35.
- Toland, John. 1977. *Adolf Hitler: Het einde van een mythe*. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon.
- UN Press, General Assembly Overwhelmingly Adopts Resolution Demanding Russian Federation Immediately End Illegal Use of Force in Ukraine, Withdraw All Troops | UN Press, 2 March 2022.
- Uniacke, Suzanne. 2014. "Self-Defence, Just War, and Reasonable Prospect of Success", in *How We Fight: Ethics in War*, red. Helen Frowe & Gerald Lang, 62-74. Oxford: Oxford University Press.
- Vann, Gerald. 1939. *Morality and War*. London: Burns Oates & Washbourne Ltd..
- Walzer, Michael. 2006. *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations* (4de editie). New York: Basic Books.